

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

Cilt : VIII

1 9 5 9

Sayı : 1

BATIYA KAÇIRILAN KİTAPLARIMIZ

Dr. Müjgân CUNBUR

Istanbul kütüphanelerinin eski matbu fihristlerini karıştıran her okuyucu, arada bir kitapların mülâhazat hanesinde «Kadimen zayı olmuştur» ibaresiyle karşılaşmış ve bu kitapların nasıl olup da kaybolduğunu herhalde düşünmüştür. Avrupa ve hattâ Amerika kütüphanelerindeki Türk - İslâm yazmalarının bir veya birkaç ciltlik, bazen küçük, fakat çoğunca büyük ve bazen muazzam ebaddaki matbu kataloglarını, Rieu'lerin, Pertsch'lerin Blochet'lerin, Browne'ların, Zettersteen'lerin, Dorn'ların, Ethé'lerin, Rossi'lerin, Flügel'lerin ve daha birçoklarının hazırladığı bu katalogları gözden geçiren kütüphanecilerimiz ve ilim adamlarımız bize ait bu eserlerin, yadellere nasıl ve ne şekilde gittiğini herhalde çok kereler kendi kendilerine sormuşlardır. Bugün British Museum'un ve diğer İngiltere kütüphanelerinin, Bibliothèque Nationale'in ve diğer Fransa kütüphanelerinin, Viyana Devlet Kütüphanesi'nin, Vatikan ve diğer İtalya kütüphanelerinin, Berlin ve diğer Almanya kütüphanelerinin, Leningrad ve Uppsala kütüphanelerinin ve diğer Avrupa, hattâ Amerika kütüphanelerinin en değerli ve en baha biçilmez koleksiyonlarını teşkil eden Türk ve Doğu yazmaları, bu büyük servet ne zamandanberi Batıya akıp gitmektedir? Öyle tahmin ediyorum ki, buna kesin bir başlangıç tarihi tesbit etmeğe imkân yoktur. Nitekim korkarım ki, bu servetin akışına bir bitiş tarihi bulmağa da muktedir olamayacağız.

Her devirde Türk ve Doğu memleketlerini dolaşan seyyahların, buralara gelen diplomat ve müsteşriklerin büyük bir çoğunluğu, gezdikleri ve geldikleri yerlerden eli boş dönmemeği vazife bilmişler, gaye edinmişler, hattâ hükümetlerince bizzat vazifelendirilmişlerdir. Türk ve Doğu memleketlerinin genişliği, tarihi ve nadir eserleri bakımından kültür merkezlerinin çokluğu dikkate alındığında, konumuzun zemin

ve zaman itibariyle büyüklüğü hemen göze çarpacaktır. Geçen yıl Türk Kütüphaneciler Derneği'nce tertiplenen seri konferanslardan biri olarak hazırlanan ve 26 Şubat 1958 günü Millî Kütüphane'de yapılan bir konuşmanın konusunu teşkil eden bu yazıda, Batıya götürülen kitaplarımız konusu zemin ve zaman bakımından muayyen sınırlar içine sokulup, ilgili birkaç vesika verilmekle yetinilmiştir. (*)

Eski yazma kitaplarımız üzerinde çalışanları ve bu cins eserlere meraklı pekçok kimseyi ilgilendirdiğini tahmin ettiğim bu konu ile yıllardanberi hissen meşguldüm, bu konuda yazılmış yazıları içimde ince bir sızı duyarak okurdum. Duyduklarımdan ve okuduklarımdan bir kısmını topladığım bu yazıda Türkistan ve Maverâ'ün - Nehir bölgelerini karış karış tarayan ve buralarda buldukları gayet kıymetli Türk kitap ve sanat eserlerini pek ucuza, bazen bedavaya kendi müze ve kütüphanelerine taşıyan meşhur müstesriklerin hikâyelerini bir yana bırakacağım, muhtelif devirlerde Türk hükümdarlarınca Avrupa kiralalarına hediye edilmiş eserlerden de bahsetmiyeceğim. Ancak İstanbul'dan satın alınıp götürülmüş kitaplara ait birkaç belge ile yine İstanbul kütüphanelerinin bir - ikisinden eski yıllarda kaybolmuş kitaplara dair bir yazıdan söz açacağım.

Türkiye'den Avrupa'ya götürülen yazma kitapların kaçırılış hikâyelerinin en eski tarihlişini Busbeck'in «Türk Mektupları» (1) adlı eserinde okumuştum. Gerçekte bundan daha eski tarihli vesikaların da bulunabileceğini sanıyorum. Diplomat, seyyah, dil bilgini ve eski eser meraklısı bir insan olan Busbeck 1522 - 1592 yılları arasında yaşamış ve bilindiği üzere Kanunî Süleyman'ın saltanat devrine rastlayan 1554 - 1562 yılları arasında Avusturya - Macaristan elçisi olarak İstanbul'da bulunmuştur. Dönüşünde Viyana'ya 240 kadar yazma eser götürmüş ve yine Türkiye'den topladığı sikkelerle imparatorunun para koleksiyonunu da zenginleştirmiştir. Götürülen kitaplar eski Bizans yazmaları olduğu için bir dereceye kadar bizi ilgilendirmez denilebilir belki, ama yazarın konumuzla ilgili düşüncelerini açıkladığı için aşağıdaki pasajı buraya almadan geçemiyeceğim :

(*) D. T. C. F. Kütüphanecilik Enstitüsü asistanı Dr. Osman Ersoy'un, içinde bu konu ile ilgili bilgiler bulunduğunu haber vermek İhtifaklılığını gösterdiği H. Aumont'un «Mission archéologique dans l'Orient» adlı eserini araştırmama rağmen maalesef bulup göremedim.

(1) Busbeck : Türk mektupları. Tercüme eden: Hüseyin Cahit Yalçın. İstanbul (1939) Remzi Kitabevi. 319 S. 8°

«... Bir çok meskülât ta getiriyorum. Bunların en iyilerini metbuuma takdim etmek fikrindeyim. Gemiler dolusu değilse de arabalar dolusu elyazması Yunan eserleri de yanımda vardır. 240 cilt kadar eseri de deniz tarıkıyla Venedik'e yolladım, oradan Viyana'ya gönderecekler. Bunlar İmparator Kütüphanesi içindir. Çoğu alelâde eserlerdir. Fakat bazıları pek kıymetlidirler. Bunları şuradan buradan bin zabmetle topladım. Bu yoldaki eserlerin artık sonuncularıdır. İstanbul'da koca bir hazine bıraktım. Bu Dioscurides'in bir eseridir. Gayet eskidir, majiskül harflerle yazılmıştır. İçinde nebatat resimleri ile, eğer yanılmıyorsam, bazı «Cratevas» parçaları ve kuşlar hakkında küçük bir eser de vardır. Kitap, Hamon isminde bir Yahudi'nin oğluna aittir. Hayatında Süleyman'ın doktoru idi. Kitabı satın alacaktım. Fakat fiyatı beni korkuttu. Yüz düka altınundan bahsedildi. Buna benim kesemden ziyade İmparatorun kesesi dayanabilir. İmparatoru, bu kadar muhterem bir muharriri böyle bir esareten kurtarmak için teşvik etmekten geri durmayacağım. (2) Eser eskiliği hasebiyle, gayet peşışan bir haldedir. Kurtlar yemiştir. Sokağa atılsa kimse zahmet edip de almaz...» (3)

Busbeck'e göre bahsettiği kitapların Türklerin ellerinde kalması bir esaret sayılıyor. Buna bilmem ne demeli? Dioscurides'in bu eserinin değeri ise şu tarihî gerçekle açıklanabilir. Tanınmış İslâm vezirlerinden Bermekoğlu Yahya bu eseri Hunayn b. İshak adlı Arap bilgini-ne ağırlığınca altın karşılığında arapçaya çevirtirmiştir ve çok şükür hiç olmazsa bu kitaptan bir nüsha Topkapı Sarayı'mızın kıymetli kitapları arasındadır. Busbeck'in götürdüğü kitaplar ise bugün Viyana Devlet Kütüphanesi'ni değerlendirmektedir.

Batiya giden kitaplarımızın nasıl ele geçirilip götürüldüklerini bütün tafsilâtiyle Antoine Galland'ın «İstanbul'a ait günlük hâtıraları»ndan takip edebiliriz. (4)

-
- (2) Burada mütercimim bir notu vardır: İmparator bu eseri satınalmıştır. İçinde çok mükemmel minyatürler vardır. Mattioli'nin o büyük Editio Princeps of Dioscurides'inin esasını bu kitap teşkil eder.
- (3) Busbeck : Türk mektupları. S. 301 - 302.
- (4) A. Galland'ın hâtıraları, Charles Schefer tarafından şerhlerle birlikte hazırlanmış, ve iki cilt halinde 1881 de Paris'de Ernest Leroux Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. İlk ciltte 1672, ikincide 1673 yılı hâtıraları basılmıştır. Bu eseri Nahid Sırrı Örik Türkçe'ye çevirmiş ve ilk cildi Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır: Antoine Galland, İstanbul'a ait günlük hâtıralar (1672 -1673). Şerhlerle yayımlayan: Charles Schefer, 1. cilt (1672).

A. Galland, Fransa Elçisi Marquis de Nointel'in hizmetinde 1672 - 1673 yıllarını İstanbul'da geçirmiş ve o yıllardaki Türk - Osmanlı hayatını meşhur hâtiratında anlatmıştır. Galland, Marquis'nin hususi kâatibi ve kütüphanecisidir. Galland bir kütüphaneci, hem de doğu yazmalarından anlayan bir kütüphanecidir. Hayatını, Charles Schefer tarafından şerhlerle birlikte yayımlanmış olan «Jurnal» inin başından okuyabiliriz. (5) 26 basılmış, 6 basılmamış yazma halinde eseri vardır. (6) Eserlerinden özellikle Binbir Gece Masallarına ait çevirisi meşhurdur.

Galland hâtiratında bazen her gün, bazen iki üç günde bir satılmak üzere gördüğü, kendisi ya da elçi adına satınaldığı kitaplar hakkında bilgi verir. İlgili çekici birkaç örnek :

9 Ocak 1672 günü buzağı derisine yazılmış bir tibulle yazmasını yarım kuruşa almıştır (S. 32).

Dilimize çeviren: Nahid Sırrı Örik. Ankara 1949 Türk Tarih Kurumu Basımevi. [2]+245 S. +[1]y. 8° 1 plânş. «T.T.K. Yayınlarından II. Seri, Nu. 16»

(5) Antoine Galland, 1646 da Picardie'nin Rolla kasabasında doğdu, fakir bir ailedendi. 7 kardeşi vardı. 4 yaşında iken babası öldü. Annesi onun Noyon Koleji'ne girmesi için uğraştı ve sonunda muvaffak oldu. Bu okuldaki koruyucularının ölümleri üzerine bir yıl kadar tahsiline ara veren Galland sonra Plessis Koleji'nde okumuş, sonra Sorbonne'da Dr. M. Petitpied'nin öğrencisi olmuş ve Sorbonne Kütüphanesi'ndeki Doğu yazmalarının kataloğunun tanziminde çalışmıştır. Mazarin Koleji'nde iken Nointel'le İstanbul'a gelmiştir. Nointel'le birlikte Yakındoğu limanlarını gezen, bulduğu kitabeleri istinsah eden, anıtların resmini çizen ve götürebileceği vesaiiki toplayan Galland bu seyahat sonunda Nointel'den ayrılıp 1675 de Paris'e dönmüş, sonra ikinci, 1679 da da üçüncü doğu seyahatlerini yapmıştır. Fransa'ya son dönüşünde Kıral Kütüphanesi muhafızı Thévenot'nun hizmetine girmiş, bu zatın ölümünden sonra d'Herbelot'ya «Bibliothèque Orientale» adlı eserin basılmasında yardımları dokunmuş ve bu eseri tamamlamıştır. Bu zatın ölümünden sonra da Bignon'un hizmetine girmiş, onun da ölümüyle kendisine küçük bir irat kalmıştır. Büyük bir kütüphanesi ve zengin bir madalya koleksiyonu vardı. 1706 da Paris'e dönen Galland, 1709 da Kıraliyet Koleji'ne Arapça profesörü olmuş, 18 Şubat 1713 de ölmüştür. Bak. Hâtıralar (S. 13 - 18).

(6) Galland'ın eserleri için Bak. aynı eser, S. 19 - 20.

10 Ocak 1672 :

Son Ekselâns için pek güzel yazılmış bir küçük Şahidi'yi (Lûgat-i Şahidi), Sultan İbrahim zamanında Kaptan Paşa olan Yusuf Paşa'nın Girit Seferinin Türkçe hikâyesini (Sefer-i Yusuf Paşa), ve divan yazısıyla Bağdad'ın Sultan Murad zamanındaki son muhasarına ait bir eseri satınaldım. Bunların hepsine bir sekino verdim. (S. 32).

11 Ocak 1672 :

Ekselâns için bir «İnşa» satın aldım. Bu, Padişaha, vezirlere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer erkânına yollanacak mektupların şekil ve ifadesini gösteren bir kitaptır (S. 33) »

13 Ocak 1672 günü «Divan-ı Azmi-Zâde Efendi» yi, musikiye dair küçük bir kitap ve Türkçe çevrisiyle birlikte bir «Gülüstan» görmüştür, satınaldığını söylemiyor (S. 35 - 36).

«14 Ocak 1672 :

Ekselâns için «Acaib ül-mahlûkat» isimli bir kitabın pazarlığını yaptım. Bu kitap eski küfi harfleriyle yazılmış olup Muhammed'in... düsturunu tesis etmek üzere göge çıkışı, cehenneme inişi (?) gibi meşhur hareketlerini gösteren altmış altı resmi muhtevindir. 25 kuruşa satınaldı (S. 36 - 37).»

Charles Schefer'in de şerhlerde bahsettiği bu eser üzerinde biraz durmak isterim. Bu eser Uygur harfleriyle yazılmış, meşhur «Miraç -nâme» dir. Tek nüsha olup Bibliothèque Nationale'de Suppl. Turc 190 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 840 da yazılan bu eser, İstanbul'dan dönüşünde M. de Nointel tarafından, tanınmış Fransız devlet adamı Colbert'e verilmiş, belki de hediye edilmiştir. Colbert, kralın tercüman kâtibi Pétits de la Croix'ı bu eser hakkında bir muhtıra yazmağa me-mur etmişse de Croix, bu yazmanın Uygur harfleriyle yazılmış olduğunu anlıyamamıştır. Eser hakkında yazılmış muhtelif muhtıralar A. Galland'ın hâtıralarının birinci cildinin sonuna eklenmiştir (7). Eser Colbert'in kütüphanesinden Kiral kütüphanesine geçmiş, gerçek değeri de ancak XIX. Yüzyılda anlaşılabilmiştir.

Galland'ın hatıralarını okumaya devam edelim :

«15 Ocak 1672 :

Ekselâns yirmi iki kuruşa «Gülüstan» ile «Bustan» ı ihtiva eden büyük kı-tada bir mecmuayı satınaldı. Bustan, gayet güzel Fars yazısı ile yazılı ve yal-dızlar ve renklerle zenginleştirilmiş olup iki insan resmini muhtevindir, ilk iki sahifesi de altın üzerine yazılıdır. Pek san'atkârane bir şekilde altınla örtülü kı-

(7) Peyssonnel'in mektubu, muhtıra ve cevapları için Bak. aynı eser, S. 236-245.

sımları bulunan kapak son derecede güzeldi. Riyaziyeci ve müneccim bir Türk benî görmeğe geldi ve bundan 300 yıl önce tamamen Arap harfleriyle yapılmış bir usturlab gösterdi. Bakırdandı ve pek maharetle deliklenmiş bir kafesi vardı. Satranç oyunundan bahseden ve lüzumlu şekillerle zenginleştirilmiş Türkçe bir kitabı bulunduğunu ve bunu bana göstermek istediğini söyledi. Bana kendi tarafından tertip edilmiş iyi bir kırmızı mürekkep vâdetti. Kendisine gitmeden evvel resim yapmak için bir âlet hediye ettim.

Mahmud Paşa isimli bir Türk kitapçı bana İran'da tersim edilmiş, kenarları altından ve gayet güzel yapılmış hoş ve acayip resimler gösterdi. Bunları pek yüksek bir fiyata satmak istediğinden B. Büyükelçi almadı. (S. 37).

21 Ocak 1672 :

«Şahnâme» yani «Kıralların kitabı veya tarihi» isimli Farsça büyük bir kitap gördüm. Düzgün ve güzel yazılı olduğundan gayri, içinde kendilerinden bahsedilenlerin en mühim hareketlerini gösteren iyi muhafaza edilmiş ve Fars usûlünde yapılmış yüz yirmi minyatürü muhtevi bulunuyordu, gayetle güzel bir de kapağı vardı. Bu kitabın değeri yüz otuz kuruş olarak takdir ediliyordu. Iskender'in tarihini ihtiva etmekte olup sahifelerinin alt ve üstündeki boşluklarda altından tuhaf resimler, çiçekli tezyinat ortasında hayvan ve çiçek resimleri olan bir kitap gördüm. Bu kitabın kapağında Çin işçiliği taklidi bir cila ile birçok insan çehresi vardı. Bunun değeri de elli kuruş takdir ediliyordu. Ekselâns ikisine birden yüz kuruş verdi. Bedestende Türkçe tercümesi Arapçasının üzerine haşiye şeklinde yazılmış bir «Kur'an» gördüm; ben hazır bulunduğum sırada bu ancak ikiyüz elli akçeye, yani iki kuruş ve beş sol'a satıldı... (S. 39 - 40).

31 Ocak 1672 :

Ekselâns, kırk beş kuruşa «Leylâ ve Mecnun» adlı bir kitap satın aldı. Bu kitaptan bu ayın 21 inde bahsedilmişti. (8)

Birkaç gün evvel Bedestende çirkin ve edebe mugayir şeylerden bahseden bir kitap görmüştüm. Adının «Deli Birader» olduğunu söylemişlerdi (9).»

M. de Nointel, 9 Şubatta 2 kuruşa müzehhep bir «Ruz-nâme» yani daimi takvim almıştır. Galland bunun gibi bir eserin Fransa'da 10 kuruşa yapılamayacağını söyler (S. 50).

«11 Mart 1672 :

B. Büyükelçi evvelce bahsedilen «Muzaffer-nâme» isimli kitabı satın aldı. Bu kitap, İran Şahı Nuşirevan'ın emriyle Büzüremihr tarafından Farsça yazılmıştır. (S. 72).

(8) Bu tarihte bir yanlışlık olsa gerekir. 21 Ocak'ta «Şah-nâme» ile «İskender-nâme»den söz açılmıştır.

(9) Bu eser, Deli Birader adıyla tanınmış Bursalı Mehmed'in «Dâfi ül-gumûn ve râfi ül-humûm» adlı kitabıdır, daha geniş bilgi için Bak.: A. Galland: İstanbul'a ait günlük hâtralar, C. I. S. 46 Nu: 43.

Elime Türklerin tarihlerine ait bazı kitaplar düştü. Bunlar şunlardır : «Tevarih-i Mısır li-Nişancı Paşa — Nişancı Paşa'nın Mısır tarihi; bu tarih dünyanın halkedilmesinden başlamakta ve Milâdın 1545 inci senesine tekabül eden Hicretin 950 inci yılında nihayet bulmaktadır. Müellif Ptolem en Kırallarından ve bu kırallığı işgal etmiş olan haleflerinden bahsetmektedir, fakat halifelerin tarihleri ile daha çok meşgul olmaktadır. Bu kitap tam, mükemmel, iyi ciltlenmiş ve Türk dilinde ve Türk harfleriyle iyi yazılmıştır. «Tevarih-i Hasan Bey» : bu tarih Sultan Süleyman'ın ve Hicretin 1052 yılı Cemaziyelevvel ayı içinde Mustafa'nın hal'edilip öldürülmesi tarihine kadarki diğer imparatorların tarihlerini ihtiva eder, diğer bir eser de «Tarih-i merhum ve mağfur Sultan Süleyman aleyhirrahme ve'r-ırdvan, te'lif-i merhum İbrahim Paşa el-Peçevi» : Sultan Süleyman'ın Peçevi namıyla maruf merhum İbrahim Paşa tarafından vücude getirilmiş tarihidir. Bu eser Hicretin 1034 üncü yılında amcası Mustafa'yı istihlâf eden Sultan Murad'ın saltanatının başlangıcında nihayet bulur. Bu tarih de, bundan evvelki iki eser gibi iyi bir eserdir.

«Hoca Efendi Tarihi» Türk imparatorları hânedanının birincisi olan Osman'la başlar ve 1480 senesine tekabül eden Hicretin 885 inde, yani II. Mehmed'in İstanbul'u alışı sıralarında nihayet bulur. Bu tarih fena değildir, fakat üslûbu çok özentili ve tabiiikten uzaktır.

Müellif ismi bulunmayan üç risaleyi muhtevi bir cild: Terceme-i Mu'cem ü-t-tevarih, Zikr-i saltanat-ı Sultan Orhan, Zikr-i cülûs-i Sultan Murad Han Gazi, Dasitan-ı Yıldırım Bayezid Han Gazi, Dasitan-ı Sultan Selim Han Gazi... (S. 193)

9 Ekim 1672 :

Sadî'nin «Bustan» isimli kitabını satınaldım. Bana bir kuruşa mal oldu. (S. 195).

2 Kasım 1672 :

«Risale-i Gülşen» isimli manzum Türkçe bir kitabı altmış akçaya satınaldım. Bu kitap Hicretin 820 yılında, yani Milâdın 1417 senesinde, (?) İstanbul'u alan Sultan Mehmed zamanında yazılmış...

23 Nisan 1670 de ölmüş olan Daillé'nin hayatı hakkında bana bir eser erildi. (S. 199).

17 Kasım 1672 :

Türkçe manzum ve «Mevlûd ün-Nebi» yani Peygamberi'n doğuşu isimli bir kitabı satınaldım. Kastedilen Peygamber, Muhammed'dir. Eserin nihayetinde bazı sadüfler karşısında söylenmesi gereken dualar vardır. (S. 205).

19 Aralık 1672 :

Bana büyük kıtada ciltlenmiş beratlar gösterdiler. Bu beratlardan üç tanesi Sultan Süleyman'a, üç tanesi Sultan Selim'e, bir o kadarı da Sultan Mu'd'a ait bulunuyordu. Mecmuaya elli kuruş takdir edilmekteydi. (S. 212).

21 Aralık 1672 :

Fars harfleriyle yazılmış, minyatür ve yıldızlarla zenginleştirilmiş olup «Husrev-ü Şirin-i Mevlâna Şeyh Rûmî» isimli Türkçe bir mesnevi gördüm...

«Tezkiret üş-Şuara» adlı başka bir kitap gördüm ki, bir nevi şairler muhtırası mahiyetindedir ve müellifin adı Hasan Çelebi'dir. Kendisi Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan Selim zamanında yaşıyordu... (S. 213).

22 Aralık 1672 :

Yukarıda bahsi geçen beratlar mecmuasını B. Büyükelçi namına satın almak üzere Bedestene gittim. B. Büyükelçi bu eser için on beş kuruş tekiye etti. Bedestenden daha başka Türk kitapları ve bu meyanda «Cevami' ül-hikâyat» isimli bir kitap getirdim ki, bu eser Sultan Süleyman devrinde ve Hicretin 955 inçî (1548) yılında Farsçadan oğlu Bayezid için tercüme edilmiş hikâyeler mecmuasıdır; mütercimi bulunan Türk de bunlara İstanbul dışında ve Kâğıthane'nin nihayetinde bulunan Eyyub Camii yakınında çalıştığını söylemektedir. Kitap dört kısma ayrılmış olup... (S. 213).

«Letaif-i Lâmi'i» adlı diğer bir kitap bir takım küçük hikâyeleri ihtiva etmekte olup bunların bazıları kelimelerin çift mânâlarına istinat etmektedir..... Kitap büyük kitada takriben iki parmak kalınlığında olup iyi bir yazı ile yazılmıştı, fakat imlâsı bozuktu. (S. 214).

26 Aralık 1672 :

Elime üç Türk kitabı düştü ki, birincisinin ismi şudur: «Kitab-ı tevarih-te'lif-i fahr ül-fuzala il-izâm Muhammed Çelebi Efendi et-Tevklâ'i eş-Şehir be-Ramazan-zâde»... «Tarih-i İbrahim Peçevi» isimli bir başka kitap gördüm... «Plan ül-ibad be-a'lâm il-bilâd» isimli diğer bir kitap ta gördüm ki, müellif bunu Sultan Süleyman'a takdim etmek üzere yazdığını... (S. 216 - 219).

30 Aralık 1672 :

Yukarıda bahsi olan, «Cevami' ül-hikâyat» isimli kitabın ilk cildiyle Ramazan-zâde tarihini Ekselâns için birer kuruşa satın aldım. Hoca Efendi Tarihinin otuz kuruşa satın alınmış olduğu bana temin edildi... (S. 220).

31 Aralık 1672 :

Bir Türk, bunu Ekselâns'ın satınalmayı isteyeceğini zannederek, Sacrabocco küresi hakkında Junctinus tefsirinin büyük kitada ikinci cildini Fransa Elçiliğine getirdi. Bu eser Kamanıça'nın zaptı esnasında ele geçmişti ve orada ellerine bir takım kitaplar geçiren birçok Türkler, kendi kitapları çok olduğu için ellerine geçirdikleri bu eserlere yanlış kıymetler taktir çölemişlerdi. Fakat bu hata etmişlerdir; hatalarını da kitapları satınalmalarını teklif ettikleri bütün Frenklerin bunları reddetmelerinden anlamak imkânını bulmuşlardır. (S. 220).

A. Galland, yukarıki hâtıralarından başka 17 Ocak (S. 38), 18 Ocak (S. 38), 20 Ocak (S. 39), 24 Ocak (S. 41), 25 Ocak (S. 42), 1

Şubat (S. 51) 1672 günlerine ait hâtıralarında görmüş olup da ya pahalı bulduğu için alamadığı veya başkaları tarafından alınan kitaplarından bahseder. Sonra 5 Şubat (S. 48) ta Feriştahoğlu lûgatini, 12 Şubat (S. 50 - 51) ta 40 kuruşa satılmak istenen resimli «Kitab âl-man-şub» adlı bir astronomi kitabını, 14 Şubat (S. 52) günü «Hüsrev ü Şirin» mesnevisini, «Câmî Divanı» nı ve bir «Baytar-nâme» yi, 15 Şubat (S. 52) günü «Tarih-i Sikloş ve Estergon ve Iston-ı Belgrad» adlı kitabı görmüştür. 16 Şubatta Elçi «Câmî Divanı» nı sekiz kuruşa almıştır. 17 Şubat (S. 54 - 55) ta Galand «Risale-i fethiyye-i Süleymaniyye feth-i Rodos ve gayru min el-kal'a» adlı kitapla Taşköprü-Zâde'nin «Şakayık» ını görmüş, bir gün sonra elçi her iki kitabı 12 kuruşa satınalmıştır. Yine 21 Şubat (S. 59) ta «Tezkiret üş-şuara», Arapça bir coğrafya kitabı, «Mezamir-i Davud tercümesi» ni, 4 Martta «Muzaffer-nâme» adlı bir eserle, 6 Mart (S. 70) ta «Kitabu as'ar il-asvak fi aş'ar il-aşvak» ı, 9 Mart (S. 71) ta Golius'un Arap lûgati ile «Vita Christi» adlı kitabı, 24 Mart (S. 82) Ermenice bir «İncil», 25 Haziran (S. 147) da çok kıymetli ve minyatürlü bir eser gören Galland, 11 Ağustos 1672 günü altmış akçeye küçük bir «Gülistan» almıştır. (S. 164). 26 Eylül (S. 189) de Sudî'nin «Bustan şerhi» ni, 25 Ekim (S. 197) de «Kıssa-i Nazm-ı Abdürrezzak» ı ve 26 Ekim (S. 197) de «Bustan-ı hayal» adlı eserleri gören Galland'a 29 Ekim gecesi «Divanı Binaî», «Hulâsa-i hamse» ve «Netayic ül-fünun» adlı kitaplar getiriliyor; 5 Kasım (S. 200) da 3 kuruşa «Lûgat-i Nimetullah» ı, 12 Kasım (S. 202) da da «Mirkat ul-lûgat» ı alıyor. 14 Kasım (S. 203) da «Bahr ül-maarif», «Dürret üt-tac», «Gülşen-i İrfan», «Münşeati Câmî ve İdris» ı, 18 Kasım (S. 205) da Farsça diğer bir münşeati, 9 Aralık (S. 208) da da «Lûgat-ı Neva'î» yi gördüğünü söyleyen Galland, hâtıralarının ikinci cildinde yâni 1673 senesi, 5 Ocak günü Elçi için 1 kuruş on paraya bir «Kanun-nâme» aldığını ve ertesi günü onu Fransızcaya çevirmeğe başladığını söylüyor. Yine 1673 yılı hâtıralarında 8 Ocak günü «Kelle ve Dimne» yi, 9 Ocak günü «Ferec bad ş-şidde» adlı Türkçe eseri, 17 Ocak günü Bedestenden getirilen Hacı Paşa'nın «Teshil» adlı meşhur tıp kitabını, «Camî üt-tevarih tercünesi» ni, ve «Sadî külliyyatı» nı, 26 Ocak günü bir kuruşa «Lûgat-ı nüntehab» ı, 4 Martta Kemal Paşa-Zâde'nin «Dekayık ul-hakayık» ını, 13 Mart 1673 günü «Lûgat-ı müşkilât-ı Şeh-nâme» yi, 17 Nisan'da bir lûgat ve 18 Nisan 1673 günü huccetler ve «Risale-i Birgivî» adlı seri satınaldığını yazmaktadır.

Galland'ın İstanbul'da bulunduğu yıllarda, Osmanlı Sadriâzamının Baş tercümanı olan Panaiotti'nin çok zengin bir kütüphanesinin bulunduğu Galland'ın hâtıralarında haber verilmektedir (1). Yazımızın başlarında memleketimize ve doğu memleketlerine gönderilen diplomatların bazan kitap toplamakla vazifelendirildiklerini söylemiştim. Bu vazifelendirilmeye bir örnek olarak Galland'ın hâtıralarının sonuna eklenen, tanınmış Fransız devlet adamı Colbert (1619 - 1683) in, bu Panaiotti kütüphanesiyle ilgili ve konumuz bakımından pek ilgi çekici olan şu mektubunu birlikte okuyalım :

16 Aralık 1674

«Mösyö,

Kâtibiniz Sr. de la Croix burada bulunduğu sırada, kendisini Yakın Şark'ta bulabileceği bütün yazmaları aramaya, pek büyük bir masrafta bulunmama şartıyla bunları kütüphaneme koymaktan de pek memnun olacağım için, bu yazmaları bana yollamak üzere satınalmaya memur etmişim. Bunun için de, bu hususta hizmetimde bulunmasına müsaade etmenizi rica ile kalmıyor, hattâ, buna muhtaç olabileceği vaziyetlerde kaldığı takdirde kendisine yardım etmenizi de diliyorum. Fakat Sadriâzamanın baş tercümanı Panaiotti'nin kütüphanesinin pek mühim olduğunu ve belki satılabileceğini kısa bir zaman önce bana yazmış bulunduğu gibi, sizin İstanbul'a avdetinizi müteakip bundan size bahsetmiş olması muhtemelen bulunduğundan, bu mevzu hakkında size şunları söylemekle mahzuz olurum : Bu kütüphanedeki kitapların evsafının neler olduğunu, içinde pek eskü yazmalar, yakın şark tarihine ait kitaplar, yahut eski çağda bilinmiş olup henüz Avrupa'da neşredilmemiş olan müellif nazariyeleri bulunup bulunmadığını öğrenmenizin Kıralın hizmeti namına önemli olduğunu söylemekten haz duyarım. Bunları Sa Majestenin kütüphanesine koymak üzere satınalmamız da Kıralı fevkalâde memnun eyleyecektir. Fakat bu kütüphanede ancak Rum ibadetlerini yarıyan dua kitapları tarzında eserler olduğu takdirde mezkûr kütüphaneyi satın almayacağınızı beyan eylerim. Kudüs'le Kahire'ye kadar yapmış olduğunuz seyahatınızdan öğrendiğim cihetle, bu seyahatta elde etmiş olduğunuz malûmat sayesinde size yukarıda işaret eylediğim evsafta dikkate lâyık kitaplar bulabileceğiniz olursanız, bunları da satınalmamız ve İstanbul'a gidecek ticaret gemileri vasıtasıyla arada bir bana yollamanızı sizden rica ederim.

Bütün bu mübayaat için yapacağınız masarife karşılık olarak parayı, Gemiler Kâhyası M. Arnot üzerine çekebileceğiniz bonolarla İstanbul'da bulunan tüccarlardan alabilirsiniz. Bunları muntazam surette ödemeyi ihmal etmeyeceğiz. Bizim âlimlerimizden birinin size yolladığım muhtırasından bu yazmalarda ne kadar dikkat etmek icabettiğini ve M. de la Haye'in sefaretinin son yıllarında yollam

(10) Galland : Aynı eser, C. I, S. 26 Not.

bulunduğu yüz kadar cilt arasında üç tanesinin fevkalâde nâdir eserler olduğunu göreceksiniz.

Pek hakir ve pek muhabbetli bendenizim Mösyo (11).

COLBERT

10 Aralık 1674 de S. Germain en Laye'de

Bu mektuptan anlaşılıyor ki, Fransızların M. de Nointel'den önceki elçileri zamanında da birçok nâdir eser satınalınıp Fransa'ya gönderilmiştir. Ve yine öyle anlaşılmaktadır ki, bu iş Galland'dan sonra da sürüp gitmiştir.

Galland 1715 yılında ölmüştür. Vasiyeti geneğince Galland'ın şarka ait yazmaları, mirasçıları tarafından doğrudan Kırkala teslim edilmiş, Kırkala kütüphanesine geçmiştir; Meskûkât lûgati Akademi'ye intikal etmiş, Kur'an tercümesi M. l'Abbé Bignon'a götürülmüştür. Galland, Fransa'ya doğu yazmalarından başka Yakın Doğu kiliselerinin akaitnamelerini de götürmüştür, bunlar Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır. Marquis de Nointel'in aldıkları yazmalar, önce Colbert'in kütüphanesine girmiş, sonradan Kırkala kütüphanesine geçmiştir. Nointel ve Galland'ın şahısları için aldıkları yazmalar, Colbert ve XIV. Louis için onların ve onlardan sonrakilerin aldıkları kitaplarla birlikte bugün Paris «Bibliothèque Nationale» inde saklanmaktadır. Kütüphanenin basılmış kataloglarından anlaşıldığına göre çoğunda XIV. Louis ile Colbert'in mühürleri basılmış Galland'ın yerine elçilik kâtibi olan M. de la Croix'nın muhtıraları yazılmıştır.

Daha önceden alınmış tedbirler var mıdır, bilmiyorum. Galland'ın ölümünden bir yıl sonra, memleketimizdeki nâdir yazmaların yurt dışına çıkarılmasını önleyici tedbirler alınmağa başlanmıştır. Devir, III. Ahmed devridir. Bu devir, edebiyat ve sanatta olduğu kadar tefekkür sahasında da hamleler devri olarak bilinmektedir. İstanbul'un beş muhtelif semtinde yeni kütüphaneler açılmış, devrin tanınmış simaları hafız-ı kütüp olarak bu kütüphanelere tayin edilmişlerdir. Tanınmış Şair Nedim de bunlar arasındadır. Sadaret makamında ise, şir ve ilimle, özellikle astronomi ile meşgul ve kitaplara fevkalâde düşkünlüğü ile tanınmış, büyük bir kütüphanenin de kurucusu olan Silâhdar ve Şehit ünvanlarıyla anılan Damad Ali Paşa vardır. Şehit düşmeden birkaç ay önce İstanbul Kaimma-

(11) Galland : Aynı eser, C. I, S. 234 - 235.

kamına, İstanbul Kadısına ve Gümrük eminine gönderdiği bir emirle yurt dışına kitap çıkarılmasını men'etmiştir.

Bu vesikayı Raşid Tarihi'nden naklen alıyorum :

Sene 1128 (M. 1716)

(Men'-i bey'-i kütüb be-tüccar-ı etraf)

«İstanbul'da olan Sahhaf taifesi tama'-ı hamları sebebiyle bi-nihaye kütüb-i mutebereyi etraf u eknafa belki memalik-i Osmaniye'den haric bazı ahır memleketlere gönderüb, İstanbul'da kütüb-i nefisenin killetine bails olmağla, ilm-i şerifin indirâsını muktezidür deyü diyar-ı ahre ticaret vecihi üzre min ba'd kitap gönderilmek hususu men' olunmak babında Asitane-i Saadet Kaim-makamı ve İstanbul Kadısı ve Gümrük Emnine hitaben emr-i âlî ısdar olundu.» (12)

Bu emir, bundan sonra çıkan emirler acaba yerine getirildi mi? Ne mümkün. Belki günümüzde bile kanunî her türlü tedbirlere rağmen hususî ellerden satın alınmış yazmaların sınırlarımız dışına çıkarılmadığına bizi kim temin edebilir?

Bundan 10 - 15 yıl önce çok değerli bir yazma eserin başından geçen olay hayli ilgi çekicidir. İstanbul'un tanınmış sahhaflarından Rıza Efendi'nin eline Gülşehri'nin «Felek-nâme» adlı eserinin şimdilik dünya yüzünde tek olduğu tahmin edilen bir yazma nüshası düşüyor. Bir kitap meraklısı zat bu eseri görüyor, satınalmak istiyor, kitabı tanımadığı için değerini ilk günden kestirememiştir, pazarlıkta sahhafla anlaşamıyorlar. Kitap meraklısı, yaptığı araştırmalar sonucu, eserin değerini ertesi gün anlamıştır. Sahhafı koşuyor, eser yok. Sahhaf, kitabı devrimizin tanınmış müsteşriklerinden birine yok bahasına satmıştır. Kitap meraklısı zat Maarif Vekâleti'ndeki ilgilileri bu durumdan haberdar edip de bu işle meşgul olmalarını sağlayınca kadar, kitap Almanya'ya gönderilmiştir. Fakat işin üzerine düşülmüş, beynelmilel âsar-ı atika anlaşması gereğince uzun yazışmalardan sonra eser yurda getirtilmiştir. «Felek-nâme» bugün Maarif Vekâleti Ankara Umumi Kütüphaneleri yazmalar koleksiyonunun en değerli eserleri arasında yerini almış bulunmaktadır.

Kütüphanelerimizden çalınıp, Avrupa'ya kaçırılan kitaplarımıza gelince, bu acı konuya değerli bilginimiz İbrahim Hakkı Konyalı, 1935 de Yedigün mecmuasında yayımlanmış iki makalesinde dokunmuştur(13).

(12) Raşid tarihi, C. IV, S. 238.

(13) I. Makale : Yedigün mecmuaı, 2 İktaşrin 1935, C. VI, Sayı : 134.

II. Makale : Aynı mecmua, 9 İktaşrin 1935, C. VI, Sayı : 135.

«Kütüphanelerimizden Çalınan Milyonluk Eserler» başlıklı bu makalelerden ilkinde, sayın Konyalı, «medeniyetin anasıdır» dediği kitap-tan, meşhur dünya kütüphanelerinden, özellikle İstanbul kütüphanelerinden, bunlardaki kitaplardan ve bu kitapların değerinden ve nihayet çalınan kitaplarımızdan söz açar. İkinci makalesinde, İstanbul'un üç kütüphanesinde muhtelif tarihlerde yapılan sayımlarda eksik çıkan kitap-ların numaralarını verir. Örnek olarak 1323 (M. 1905) yılında Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde eksik çıkan 136 yazmanın numaraları işaret edilmiştir. Bu kitaplar arasından dördü küfi yazı ile ceylân derisi üzere-yine yazılmış müzehhep mushaflardır. 25 numarada kayıtlı olan mushaf Hazret-i Ali'nin el yazısı iledir. İki Kur'an da tanınmış hattat Yakut Mustasımi'nin eseridir. Biri Piri Reis'in el yazısı ile olduğu söylenen iki «Kitab-ı Bahriye» de kaybolmuştur.

Köprülü Kütüphanesi'ndeki kayıp kitaplar da değer bakımında Nuruosmaniye'dekilerin aşağısında değildir. Fazıl Ahmed Paşa kitapla-rından 16, Asım Bey kitaplarından 5 tane çalınmıştır. Bunlar arasında İbni Sina'nın iki değerli eseri ile ünik bir Ermeni tarihi bulunmaktadır.

Ayasofya Kütüphanesi'nden 7 kitap ve murakkalar aşırılmıştır. Bunların çalınışı H. 1304 (M. 1886/7) den öncedir. H. 1327 (M. 1909) yılındaki revizyonda 6 yazma kitabın daha eksildiği görülmüş-tür. Bunların içinde de yine Yakut Mustasımi hattıyla bir Kur'an, çok kıymetli bir «Mekke tarihi» ile bir «Şah-nâme» vardır. Bunların herbi-risi yetmişer İngiliz lirasına satılarak Avrupa'ya kaçırılırken yakalanmış ve Kütüphane'ye iade edilmiştir. Bu arada Sayın İ. H. Konyalı bir müs-teşrikin hırsızlığını da şöylece hikâye etmektedir :

«Jiletle resimleri ve minyatürleri aşırılan kitapların başında Aya-sofya Kütüphanesi'nde 3606 numarada kayıtlı Ebu'l-Izz İsmail'in «El-Câmi beyne'l-ilmî ve'l-amel ün-nafi fi sınaati bi'l-hiyel» adlı eşi az bu-lunur kitabı gelir. Bu kıymetli kitap H. 602 (M. 1205/6) yılında Türk hükümdarlarından Artıkoğlu Mahmud adına yazılmıştır. Bu eserde su saatlerinin, makinelerin, tulumbaların, şifreli kilitlerin, makineden in-sanların, hayvanların nasıl yapıldığı canlı resimlerle ve krokilerle gös-terilmiştir.

Bu kitabın bir çok resimleri, minyatürleri ve çok lüzumlu sahife-leri Marten adlı İsviçreli bir müsteşrik tarafından aşırılmıştır. Abdül-

hamid zamanında bir aralık İstanbul'da İsviçre başkonsolosluğunda ve sefirlik vekilliğinde bulunan bu adam, üç sene evvel Atina'da yine bir âsar-ı atika dolandırıcılığı yüzünden hapse mahkûm olmuş ve Benaki Müzesi Müdürü Makridi tarafından kurtarılmıştı. Marten iki sene evvel yetmiş yaşında ölmüştür. Metrûk eşyası arasında Ayasofya Kütüphanesi'nden aşırıldığı minyatürler ve resimler de çıkmıştır. Şimdi bunlar Paris Kütüphanesi Müzesindedir.» Ben yaptığım tahkikata göre, diyor İbrahim Hakkı Konyalı «Kültür Bakanlığımızın ufak bir teşebbüsüyle Fransa hükûmeti bu çalınmış parçaları derhal bize iade edecektir. Esasen beynelmilel âsar-ı atika nizamnamesine göre çalınan bu gibi eserlerin asıl sahiplerine verilmesi lâzımdır.» diye ilâve ediyor.

Kütüphanelerimizin yönetimi genç, aydın ve uyanık kütüphaneci neslinin ellerine verildikten sonra yazma ve nâdir eserlerimizin çalınmaları hemen hiç denilecek bir dereceye inmiştir. Ancak şahıs ellerinde ve özel kütüphanelerde ve kitapçılarda bulunan yazma ve nâdir eserlerimiz kıymet derecelerine göre tamamen kütüphanelerimize ve müzelemize intikal ettikten sonradır ki, biz kütüphaneler için itminan dolu mutlu günler başlayacaktır.